

*Олена Миколаївна Донець,
молодший науковий співробітник
відділу образотворчих мистецтв
Інституту книгознавства
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
ORCID: 0000-0003-3837-5273
e-mail: edonec@ukr.net*

**ПЛАКАТИ ВИДАВНИЦТВА «КНИГОСПІЛКА»:
ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДІВ ВІДДІЛУ ОБРАЗОТВОРЧИХ МИСТЕЦТВ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО)**

Метою статті є презентація українських друкованих плакатів, що побачили світ протягом 1920-х років у видавництві «Книгоспілка», із зібрання українського друкованого плаката ХХ ст., що зберігається у фондах відділу образотворчих мистецтв Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. **Методологія дослідження** визначається специфікою українського друкованого плаката як комплексного візуально-історичного джерела і характеризується поєднанням загальнонаукового принципу достовірності, аналітичних і синтетичних методів. Залучено також мистецтвознавчий та історичний аналіз, порівняльний метод і методіку зіставлення опосередкованих документальних свідчень та фактів. **Наукова новизна** полягає в уведенні до суспільного обігу маловідомих широкому загалові плакатів всеукраїнського видавництва «Книгоспілка», які до цього часу не стали предметом окремих наукових розвідок, а також у презентації плаката як одного з недостатньо вивчених інформаційно-візуальних джерел для дослідження кооперативного руху в Україні. Стаття розкриває маловідомі сторінки творчості українських художників, які співпрацювали з видавництвом «Книгоспілка» протягом 1920-х років. **Висновки.** Дослідження зібрання українського друкованого плаката з фондів відділу образотворчих мистецтв Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського дозволило визначити специфіку плакатів видавництва «Книгоспілка», яка зумовлена, по-перше, спрямованістю діяльності видавництва на просування ідей кооперативного руху, розрахованого винятково на мешканців українського села, по-друге, залученням до виготовлення плакатів кращих мистецьких кадрів. Аналіз матеріалів зібрання дозволив висвітлити співпрацю із «Книгоспілкою» художників різних творчих мистецьких напрямів та визначити, що саме в цей період – найбільш продуктивний у діяльності видавництва – їх об'єднувало прагнення до освоєння нових творчих методів та пошук особистого шляху в мистецтві.

Ключові слова: український плакат 1920-х років; видавництво «Книгоспілка».

Актуальність теми дослідження. Нині є надзвичайно актуальним і своєчасним дослідження й аналіз плакатів, що вийшли друком протягом 1920-х років у видавництві «Книгоспілка», адже це дає змогу значно розширити знання про ді-

яльність художників, які співпрацювали з видавництвом, та визначити напрями діяльності самого видавництва, що відіграло надзвичайно важливу роль в українському духовному відродженні 1920-х років. Більшість плакатів, виконаних на замовлення «Книгоспілки», до цього часу не репродукувалися, отож не ввійшли до широкого наукового обігу як візуально-історичні джерела. Цей сегмент творчого доробку українських митців має посісти належне місце в історичних, мистецьких та бібліографічних студіях.

Аналіз досліджень і публікацій. Останнім часом увагу дослідників привертає діяльність кооперативного видавництва «Книгоспілка» в контексті вивчення кооперативного руху 1920-х років в Україні (В. К. Молоткіна, Є. П. Костик, Є. Грицак, В. А. Марочко). Об'єктивно це пояснюється тим, що досвідом кооперативних видавництв можуть скористатися сучасні приватні книговидавці в умовах сьогоденішнього книжкового ринку. Зазвичай науковці зверталися винятково до книжкової продукції видавництва, ігноруючи при цьому випуск образотворчої плакатної продукції. Окремих досліджень, присвячених кооперативним плакатам, на сьогодні не існує. Серед значимих праць, присвячених діяльності видавництва «Книгоспілка», слід назвати дисертацію О. М. Левчук «Розвиток кооперативного книговидання в Україні в кінці XIX – першій третині XX ст. (на прикладі Всеукраїнського кооперативного книговидавничого і книготорговельного товариства “Книгоспілка”)» [1], де всебічно досліджено й проаналізовано його діяльність як типової кооперативної інституції з книговидання й книгопоширення в Україні; а також наголошено на провідній ролі «Книгоспілки» в розвитку українського книговидання, цілісно відтворено процес становлення, діяльності та ліквідації видавництва. Про плакати у згаданій дисертації згадувалося побіжно, незважаючи на те, що десятиліття «українського відродження», на яке саме припадає діяльність «Книгоспілки», дало Україні в галузі мистецтва плаката зразки, наслідувати які не завадило б і нині. В окремих мистецтвознавчих працях висвітлено творчість українських художників, діяльність яких була тісно пов'язана з видавництвом, – В. Єрмилова, М. Міщенко, Г. Цапка, Б. Косарева, І. Падалки, М. Бойчука та інших митців (Т. Палова, М. Чернова, З. Фогель, Л. Соколюк, С. Білокінь), проте поза контекстом їхньої безпосередньої співпраці з «Книгоспілкою».

Мета статті – надати інформацію про плакати видавництва «Книгоспілка», що зберігаються у фондах відділу образотворчих мистецтв (далі – ВОМ) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ), як про візуально-історичне джерело в контексті сучасних візуальних студій, а також залучити їх до наукового обігу; визначити специфіку плакатів видавництва «Книгоспілка» щодо їхньої тематики та художньо-стилістичних особливостей.

Виклад основного матеріалу. Плакати видавництва «Книгоспілка» є частиною зібрання українського друкованого плаката XX ст. з фондів відділу образотворчих мистецтв НБУВ, що налічує понад 80 одиниць зберігання. Вони

репрезентують як один із важливих напрямів агітаційно-пропагандистської діяльності «Книгоспілки», так і маловідомі сторінки творчості художників, залучених до їхнього випуску в період з 1924 по 1930 рр.

Всеукраїнське кооперативне видавництво «Книгоспілка» було зареєстроване двічі: вперше у серпні 1918 р. в Києві часів Гетьманату та 21 листопада 1922 р. у Харкові. Упродовж 1920-х років воно складало значну конкуренцію Державному видавництву України (далі – ДВУ) і мало на меті всебічну допомогу кооперації, зокрема сільській, сприяло розвиткові національного книговидання, вивчало потреби населення України в книзі, випускало масову літературу з питань кооперації, сільськогосподарського виробництва, підручники, художню літературу, аркушеві образотворчі видання: плакати, серію лубків та лубків-плакатів, портрети видатних особистостей української історії та літератури. У зібранні маємо лубки О. Мизіна «Гайдамаки» і «Катерина» (обидва – Харків, 1927 р.). До категорії «лубок» відносили репродукції з живописних робіт художника А. Мартинова «Товариш Котовський на чолі червоної кінноти б'є петлюрівців» та «Лівадія. Селянський курорт» [2]. Інформацію про плакати, видані «Книгоспілкою» наприкінці 1920-х років, містить «Каталог плякатів, портретів та лубків», що вийшов друком 1930 р. [3]. У каталозі плакати розподілено за такими основними групами за призначенням: кооперативні плакати (загальнокооперативні плакати, культурно-освітня робота кооперації, пропаганда книжки, сільськогосподарська кооперація, споживча кооперація, перевибори в кооперації, збирання паїв кооперацією, залучення коштів до кооперації, хлібозаготівля), сільськогосподарські плакати (рільництво, інтенсивні культури, городництво, скотарство), ленінський куток, лубки. Отже, продукція видавництва відповідала, насамперед, запитам сільського населення України і сприяла поширенню кооперативних ідей, залученню до кооперативного руху якомога більшої частини селян. Єдиним місцем на селі, де можна було розпочати торгівлю книгами, були кооперативні крамниці. «Книгоспілка» дозволяла продавати свою продукцію на пільгових умовах: книжки продавали пайовикам у кредит або ж в обмін на сільськогосподарські продукти, видавали їх покупцям замість здачі [4]. Ці факти ілюструє плакат «Треба, щоб кооператив дбав за всіх пайовиків і крім всякого там краму торгував би ще й книжками», автором художнього зображення якого є митець, що підписувався монограмою «І. В.» (Іл. 1). На плакаті – сільська кооперативна крамниця, полиці вгинаються від різного краму: хліба, ковбас, м'яса, тканин, чобіт... Серед товарів є й книжки, які переглядають чоловік із жінкою. Про асортимент книжкової продукції для сільського читача також можна дізнатися з плакатів. Приміром, плакат «Як створилася Земля, як угноювать поля, чому міниться погода і коли бува негода, коли треба сіять, жать – можеш в книжці прочитать» (Іл. 2) містить зображення книжок «Книгоспілки»: «Тракторні причіпки та американські тракторні плуги», «Селянське свинарство», «Як господарювати малоземельному селяни-

ну» та ін. На плакаті «Чим діточок лаять, бити – краще книжку їм купити» бачимо літературу для дітей: «Про маленьку мавпу» Наталі Забіли, «Ріпка» та ін. Формат плакатних аркушів залежав від їхнього призначення та місця, де їх мали розвішувати. Тож вони випускалися відповідних розмірів: 36x54 см та 54x72 см – для інтер'єрного вжитку, 72x108 см – для агітації і пропаганди на вулицях.

Плакати відігравали важливу роль також у пропаганді діяльності самого видавництва: сприяли залученню до створення кооперативних книжкових крамниць і книжкових полицок на селі. Великою перевагою в роботі «Книгоспілки» порівняно з іншими видавництвами було те, що друк відбувався переважно українською мовою, якою спілкувалося сільське населення України, отож потребувало відповідної продукції. Плакатна агітація мала неабияке значення. Це робилося задля того, щоб селянство свідомо ставилося до праці райсільбудів, хат-читалень та лікнепів. «Книгоспілка» головно орієнтувалася на сільського мешканця й відповідно до цього формувала свої видавничі тематичні плани, її аудиторією була доволі складна «людська маса» – селяни, більшість яких були неграмотними, відтак їх потрібно було зорієнтувати ідеологічно візуальними засобами. «Необхідно в цьому напрямку повести не тільки усну, але й художню агітацію, – писав один із сількорів, – треба розповсюджувати відповідні художні плакати та малюнки культосвітнього агітаційного змісту. Вдало виконаний зі зрозумілим цікавим змістом художній плакат – є вірний наочний засіб агітації. Зараз, в момент рішучої боротьби на фронті освіти, плакати з культосвітнім змістом на прилюдних місцях (сільрада, школа, хата-читальня, кооператив) принесуть користь в справі ліквідації неписьменності та в боротьбі з релігійними забобонами. Образово (малюнком) виявлена культосвітня тема краще впливає на психіку селянина і не тільки дасть відповідні гарні наслідки, але і в деякій мірі задовольнить і естетичне почуття. Не тільки словом, і не тільки газетою, а й художніми малюнками треба впливати на свідомість селянства» [5]. Плакати допомагали також організувати процес просування видань на ринку України, СРСР та за кордоном (попереднє інформування, реклама). Їх розміщували на книжкових виставках – вітчизняних і міжнародних. Так, зі львівської газети «Діло» № 129 за 1925 р. дізнаємося, що плакат «Хліборобе, чи знаєш, що книжка твій найкращий друг та порадник?» експонувався на книжковій виставці у Празі: «На цій виставці був також відділ, присвячений У.С.Р. Уже в коридорі при вході в залю виставки розвішано по стінках плякати. Чомусь перший плякат – як раз український, – видання “Книгоспілки” – з таким текстом: “Хліборобе, чи знаєш, що книжка – твій найкращий друг та порадник?”. Вгорі з лівого боку портрет Леніна, а під ним слова: “В неписьменній країні не можна збудувати комуністичного суспільства”. Внизу з правого боку портрет Т. Шевченка, а під ним слова: “Учітеся, брати мої. Думайте, читайте!”. І серед плякатів, що мають таке відношення до книги, розвішено багато різних діяграм, які ілюструють промисловість Рад. України. Це вже, мабуть, на той “предмет”, щоб заохотити чеські торговельні кола вступити в тісніші взаємини з Радами» (Іл. 3) [6].

Тож у зібранні маємо плакати такої тематики: організація сільського господарства (хліборобство, городництво, садівництво, скотарство, ветеринарія, птахівництво); питання розвитку кооперативного руху (споживча, сільськогосподарська й кустарно-промислова кооперація, культурно-освітня діяльність кооперативних установ). Переважна більшість плакатів має печатку Всеукраїнського центрального кооперативного музею з датою «1930», що, вірогідно, засвідчує те, що певний час вони належали цій організації, з якою тісно співпрацювало видавництво. Враховуючи, що 23 жовтня 1930 р. РНК УСРР прийняла постанову про реорганізацію «Книгоспілки» у «Вукоопкнигу» – галузеву секцію «Вукоопсоюза» – можна зробити припущення, що саме в цей період і відбулося передання плакатних аркушів до Всеукраїнського кооперативного музею.

Упродовж 1925–1928 рр. було випущено низку плакатів сільськогосподарської тематики, до складання яких долучилися працівники «відділу пристосувань Харківської досвідної станції». Для художників, що працювали над ними, завдання виявилось не надто легким, адже ці плакати, на відміну від агітаційних, містили доволі конкретну інформацію для селянина: рекомендації щодо ведення сезонних сільгоспробіт, які культури саджати і як за ними доглядати. Перед художниками ставилася досить складна мета – зобразити це наочно й зрозуміло, що не завжди добре виходило. «Перед нами новий плакат, виданий “Книгоспілкою” і складений відділом пристосувань Харківської досвідної станції за назвою “Замість толоки заводьте зайнятий пар”, – читаємо в газеті «Вісти ВУЦВК» № 128 за 1925 р. – Плакат досягає мети, коли в ньому найменше текстової частини, а самі малюнки та цифри так закомпоновано, що основа ідея виразно висувається на передній план і добре зрозуміла селянинові. Виданий “Книгоспілкою” плакат про вигідність займати толоку еспарцетом не зовсім задовольняє вимоги плаката. По-перше, три четверті поля плаката займає частина стебла еспарцету і так розцяцькована, що не всякий селянин пойме, чи це дійсно еспарцет. Було б далеко краще, коли б зовсім не давати цього грубого малюнка, або ж вже коли б давати, то цілу рослину еспарцета з фоном поляни чи в копиці сіна і, у всякому разі, в більш природньому вигляді, бо як еспарцет не така вже відома всім рослина». Та все ж свою критику автор закінчує словами: «Добре, що “Книгоспілка” взялася за їх видання. Але треба ж їх таки видавати, щоб кожен плакат наочно своїм малюнком доводив селянинові вигідність тої чи іншої культури, про що ведеться мова в плакаті, бо лише в цьому разі він принесе користь. На цей бік справи слід видавництву звернути більш уваги» [7].

Як зазначають дослідники (О. М. Левчук, В. К. Молоткіна), до співпраці на господарській договірній основі «Книгоспілка» залучила найкращі висококваліфіковані професійні кадри, що на той час було надто складним завданням [8]. Це стосувалося не лише фахівців у галузі поліграфії, а й літераторів, художників, яких нині визнано діячами українського «розстріляного відродження» (С. Єфре-

мов, М. Зеров, В. Підмогильний, О. Слісаренко, С. Пилипенко, М. Бойчук, І. Падалка та ін.). Свідченням цього є плакати «Книгоспілки» із зібрання ВОР. Вони виходили друком упродовж одного десятиліття, але надзвичайно плідного й цікавого з точки зору розвитку мистецтва. Серед художників, чії прізвища вдалося ідентифікувати, майстри, які на той час перебували в авангарді мистецьких пошуків: І. Падалка, М. Міщенко, Г. Цапок, Б. Косарев та ін. Також із «Книгоспілкою» пов'язані долі й творчість таких художників, як К. Болотов, В. Борделіус, В. Єрмілов, Л. Каплан, А. Мартинов, О. Мизін, С. Міляєв, І. Порошін, В. Саввін, Н. Соколіні, А. Старчевський, А. Фіногенов, М. Щеглов. Творчість багатьох із них сьогодні потребує більш глибокого вивчення, є потреба також у введенні до наукового обігу нових візуальних джерел – плакатів «Книгоспілки» із зібрання ВОР, що презентують маловідому частину їхнього творчого доробку. На жаль, не всіх митців – авторів художнього зображення нам вдалося ідентифікувати, вихідні дані на плакатних аркушах рідко містять прізвища і дати створення. Єдиним з віднайдених нами джерел, в якому подано прізвища деяких художників, є згаданий вище «Каталог плякатів, портретів та лубків видання «Книгоспілки». Та, на жаль, навіть тут не всі плакати супроводжені належним описом. У багатьох позиціях відсутні відомості про автора і рік видання. За названим каталогом вдалось ідентифікувати, зокрема, такі прізвища: А. Фіногенова як автора художнього зображення плаката «Активісте! Ти мусиш перший продати свій хліб державі!» (Іл. 4); М. Міщенко – «Кооперація в країнах трудящих – шлях до комунізму...»; І. Падалка – «Жінки йдіть у ради комнезами...» та «Хто не член кооперативу – той ворог нового життя» (Іл. 5); А. Мартинова – «Селянине! Будуй сільсько-господарську кооперацію...»; І. Порошина – «Зниження цін...» та «Несіть паї до свого кооперативу...»; Б. Косарева – «Кооперація тільки тоді буде добре працювати...» (Іл. 6) та ін. Авторство деяких художників і дату виконання твору вдалось ідентифікувати за допомогою написів, підписів і монограм, що розташовані безпосередньо на тлі художнього зображення. Так, приміром, за написом і монограмою художника К. Болотова встановлено його авторство і рік видання (1924) плаката «Угноєння і рання оранка дають найбільший урожай...» (Іл. 7). На багатьох плакатах немає жодних підписів, написів та дат (як у вихідних даних, так і на тлі художнього зображення). Тож їхня атрибуція є досить складною і потребує застосування мистецтвознавчого й історичного аналізу та порівняльного методу, а також зіставлення опосередкованих документальних свідчень і фактів. Так, наприклад, ми зробили припущення, що два анонімні плакати з однаковим гаслом і різними візуальними втіленнями «Не купи у крамаря те, що ти можеш купити в кооперативі» (Іл. 8, Іл. 9) та плакат «Кооперація тільки тоді буде добре працювати, коли матиме власні кошти. Чи вніс ти свій пай?» (Іл. 10) є творами одного автора, встановити якого допоміг порівняльний мистецтвознавчий аналіз, виконаний шляхом зіставлення ідентифікованих (підписаних) плакатів з анонімними, в

яких застосовано схожі шрифти, аналогічне графічне трактування форми, вжито певні стилістично-образні рішення та композиційні схеми. Виходячи з того, що ми аналізуємо плакати одного видавництва, коло художників якого нам відоме, ми порівняли зазначені анонімні плакати з плакатами зі встановленим авторством, наведеними в уже згаданому нами каталозі «Книгоспілки».

Отож плакат «Кооперація тільки тоді буде добре працювати, коли матиме власні кошти. Чи вніс ти свій пай?» містить такі композиційні елементи: центром композиції є закомпонований у коло плуг, над яким за лінією горизонту сходять сонце, його промені повторюють абрис кола, а діагональна лінія колосся врівноважує діагональну лінію плуга. Напис подано по півколу зверху і знизу. Плакат виконано на дві фарби – коричневу і жовту. Шрифтом зроблено акцентування на головних за змістом словах плакатного гасла – «кооперація», «вніс», «ти», «пай». Незважаючи на те, що художник скористався лише двома кольорами, головним чинником у даному випадку є вдало вибудована, гармонійна композиція, де літери виступають художніми символами й підкреслюють змістову доміную вербального повідомлення. Так само коло (коло – геометрична фігура на одному плакаті і коло – абрис обличчя жінки на іншому) є центром композиції плакатів з однаковою назвою «Не купи у крамаря те, що ти можеш купити в кооперативі», а літери гасла виконують також формоутворюючу функцію і є вагомими композиційними елементами. Оскільки в усіх названих плакатах застосовано рукописний шрифт (він є частиною композиційної побудови творів) із характерним способом поєднання літер «ОО», то можна зробити припущення, що автор шрифту є також автором плакатного твору. У результаті порівняння ми дійшли висновку, що плакати мають спільні художньо-стилістичні ознаки як між собою, так і з плакатами «Кооперація в країні трудящих – шлях до комунізму...» [3, с. 6] (*Іл. 11*) та «Не повинно бути ні одного робітника та селянина, що не був би членом кооперативу» [3, с. 10], над якими працював М. Міщенко. Зокрема, опосередкованим доказом цього є ідентичність загальних підходів до композиційної побудови (розміщення написів, використання кола й розташування його по центру композиції), а також написання певних шрифтових поєднань (дизайн літери «К», спосіб поєднання літер «ОО»).

Зауважимо, що кольорова гама у плакатах не завжди відповідає тій, що була замислена художником в оригіналі плаката. Іноді, з метою економії, одне й те саме художнє зображення могли друкувати кілька разів, але в різній кольоровій гамі, або ж – у супроводі різних текстів. Як, приміром, плакати «Приватний крамар для непмана, а Робкооп – робітникам...» та «Рабочий, возвратясь с завода, принес получку, дает ее жене...». Обидва плакати виконано на три фарби, але одне й те саме зображення сприймається по-різному, оскільки в першому плакаті з текстом українською мовою використано червоний, синій, жовтий, а в другому – коричневий, помаранчевий, синій кольори. Те саме стосується й плакатів

з одним і тим же гаслом і художнім зображенням – «Чи записався ти до свого кооператива?». Плакати виконано на три фарби, де в одному випадку домінують коричневий і синій, а в другому – коричневий і жовтий. Тому, коли ми аналізуємо використання кольорової гами у плакатах цього періоду, слід враховувати, що вона не завжди зумовлена задумом самого художника, а іноді певне кольорове рішення спричинювалося цілком об'єктивними обставинами, пов'язаними, при-міром, з наявністю фарб чи з якістю паперу.

Отже, проблема атрибуції плакатів є копіткою і надзвичайно затратною в часі працею і ще потребує ретельного доопрацювання і наукового пошуку.

Якщо відомості про художника і рік видання плакатів були факультативними елементами вихідних даних, то позначка органів цензури була обов'язковою. Те, що плакат в Україні розвивався під постійним контролем відповідних органів, – навіть пильнішим, ніж мистецтво інших жанрів, є цілком зрозумілим, адже він мав «формувати психіку покоління», був на той час домінантою у про-пагандистсько-агітаційній діяльності влади. На цьому наголошувалося в усіх до-кументах, промовах і постановах, що стосувалися цього сегмента мистецтва.

«Чи не забув ти передплатити позику?», – кричав нахабний хлопець, тицяючи пальцем, – “чи все ти здав державі?», – підморгував єлейно заможний колхозник. “Чи виконав ти норму?”, – питав кремезний робітник, розмахуючи відбійним молотком. ...Таким було обличчя пляката. Плякат наказував. Плакат вима-гав. Його строкаті фарби, його розв'язна мова, мова набридлих гасел в'їдалася в мозок. Це були якісь своєрідні літографічні тортури. Навіть тарілки, блюда, чаш-ки, шпалери, мануфактура – все було використане для большевицької агітації, для цього плякатно-гасельного, пробачте за вираз, мистецтва. Головну роллю за большевиків все ж таки відігравав вуличний плякат, який нагадував советсько-му громадянинуві, що він має бути слухняним і помірним виконавцем законів “соціалістичного раю”. Важко не погодитися з цими рядками з газетної статті «Зупиняючись біля пляката...», надрукованої в окупованому Харкові 1942 року [9]. Ось чому й до сьогодні побутує думка про плакат радянської доби як про одіозне, не варте уваги мистецтво. Тож радянське плакатне мистецтво є особ-ливим жанром, до якого долучилися, окрім художника і видавництва, ще органи радянської цензури. На плакатах «Книгоспілки» зустрічаємо такі позначки цен-зурних органів: Д.У.Д., Головліт, Укрголовліт, Упрліт. Переважна більшість арку-шів має позначку Головліту – організації, метою діяльності якої було здійснен-ня через цензурний контроль над друкованим словом ідеологічної диктатури пролетаріату. У доповіді Головліту 1925 р., зокрема, наголошувалося на тому, що «Головліт веде неухильну боротьбу не тільки проти ворогів пролетар-ської ідеології, але й проти всяких шкідливих ухилів у літературі, що змогли б в період культурного будівництва зробити шкідливий вплив на маси, відхилив-ши їх від класових інтересів пролетаріату» [10]. Отже, до плаката як витвору

мистецтва ставилися по-різному як самі художники, що брали участь у його створенні, так і споживачі. Та все ж хронологічний відтинок, що припадає на діяльність українського кооперативного видавництва «Книгоспілка», є тим надзвичайно плідним періодом, коли праця митців у царині плаката була (принаймні до середини 1920-х років) плідною, цікавою й органічною в їхньому особистому розумінні цього виду мистецтва. Особливо це стосується творчості художників-авангардистів, які на той час абсолютно щиро плекали надію своїм мистецтвом змінити світ. Це були не просто слова або мрії, вони знаходили практичне втілення в їхніх творчих маніфестах і роботах.

Протягом 1923–1925 рр. із «Книгоспілкою» активно співпрацювали члени мистецької студії «ІзоГарт». Це була частина загальновідомого об'єднання «Гарт», куди входили мистці різних галузей: літератори, художники, театральні діячі. Незважаючи на те, що сама організація проіснувала недовго, а її учасники стали членами інших мистецьких угруповань, вона на певний час стала осередком передового культурного життя. З нею пов'язували свої плани і діяльність такі художники, як О. Довженко (який, власне, ініціював «ІзоГарт»), як згадує у своїх спогадах художник – учасник цього мистецького об'єднання А. Бондарович), Б. Косарев, Г. Цапок, М. Міщенко та ін. Зокрема, львівська газета «Діло» за 1924 р. містить повідомлення про те, що «Книгоспілкою» видано серію «текстових та ілюстрованих» плакатів з метою кооперативної пропаганди, виготовлених мистецькою студією «Гарт» [11]. Органічно в галузі агітаційно-пропагандистського мистецтва почувалися художники – члени АРМУ (асоціація, заснована І. Падалкою в Харкові 1925 р.), основу якої становили художники-бойчукісти. До них долучилися майстри різних напрямів авангардного мистецтва, зокрема й художники «ІзоГарту». Свою творчість члени асоціації зорієнтували не на «замкнені та індивідуалістичні, а масові й колективістичні форми сприймання й споживання мистецтва», вимагаючи цілковитого підпорядкування мистецтва інтересам і завданням класової боротьби й класової ідеології пролетаріату «та його керівника – компартії» [12]. Вони розуміли, що завдання плаката – це бути почутим, а не прикрашати. Це була асоціація, членам якої дозволялося вільно співпрацювати з іншими мистецькими організаціями. Тому, приміром, В. Єрмілов, Г. Цапок входили одночасно до АРМУ і до літературно-мистецького угруповання «Авангард», називаючи себе «авангардом післяжовтневого мистецтва», репрезентували стиль епохи конструктивного динамізму. Певний вплив В. Єрмілова безумовно відчувається у творчості його друзів-однодумців Б. Косарева та Г. Цапка, плакати яких також є в зібранні. Подекуди навіть важко встановити авторство плаката, – настільки органічно і системно відпрацьовані художні прийоми. Так, приміром, авторство плакатів для ленінських кутків з висловами Леніна про кооперацію, електрифікацію тощо досить легко сплутати, якби не підписи самих художників – Г. Цапка (*ил. 12*) та Б. Косарева (*ил. 13*). Твори виконано в конст

тивістській «єрмиловській» манері. На одному з плакатів можна розгледіти підписи відразу двох художників – Б. Косарева і Г. Цапка (*Іл. 14*). І за кольоровою гамою, і за площинною конструктивістською побудовою вони ідентичні. В обох використання фотоколажу органічно поєднане й організоване шрифтовими композиціями.

До плакатів, вирішених у близькій до конструктивізму манері, ми можемо віднести наступні аркуші, що входять до зібрання: «Кооперація тільки тоді буде добре працювати, коли матиме власні кошти. Чи вніс ти свій пай?», «Хто не член кооперативу той ворог нового життя», «Не повинно бути ні одного робітника чи селянина, що не був би членом кооператива», «Робітниця й селянка йдуть в кооперацію успіх її залежить од вас», «Коли державна влада належить робітникам і селянам, кооперація є справжній шлях до комунізму», «Не купуй у крамаря те, що ти можеш купити в кооперативі», «Хто з твоїх товаришів ще не записався в члени кооператива піди й приведи його». Їм притаманні оригінальні шрифти, акціденції, лінійки, перетинання під прямим кутом (хрестоподібна схема), зигзагоподібна лінія, діагональна композиційна схема, жорстка геометрична структура композиційної побудови. У цих плакатах візуальне і вербальне поєднано в єдине ціле: шрифт, літери виступають знаками-символами, активно взаємодіють із простором і площиною, формуючи її. Приміром, у плакаті «Робітниця і селянка йдуть в кооперацію успіх її залежить од вас» текст гасла складається з літер-символів. Тут художник ігнорує лінгвістичний синтаксис і вдається до синтаксису образотворчого: він – масштабно і кольором – робить акценти на певних словах, таким чином підкреслюючи їхню роль у гаслі і привертаючи увагу глядача передовсім саме до них. Те, що плакат розрахований на жіночу аудиторію, лаконічно підкреслює стрічка з візерунком.

Отже, надзвичайна цінність плакатів із зібрання ВОРМ, які було створено майже сто років тому, пояснюється тим, що вони не лише презентують діяльність Всеукраїнського кооперативного видавництва «Книгоспілка», а й висвітлюють маловідому на сьогодні сторінку творчості в галузі плаката видатних українських художників, дехто з яких, в силу різних обставин, не продовжили надалі своєї діяльності у плакатному мистецтві. Зокрема, після прийняття відповідного рішення ЦК ВКП(б) про плакатну літературу 1932 р. чимало художників з тих чи інших причин (когось було репресовано, хтось усвідомив увесь тягар ідеологічного навантаження у цьому жанрі) взагалі відійшли від роботи в царині плаката. Серед них – К. Болотов, А. Фіногенов, В. Єрмилов, Г. Цапок, Б. Косарев та ін. Дана стаття є першою спробою окреслити коло проблем, пов'язаних із дослідженням плакатів, що виходили друком у Всеукраїнському кооперативному видавництві «Книгоспілка» протягом 1920-х років. Авторка буде вдячна за фахові рекомендації та зауваження.

Ілюстрація 1

Ілюстрація 2

Прометарі всіх країн, єдиніться!

В революційній боротьбі не можна обходитися без книги.

ХЛІБОРОБЕ,

ТИ ЗНАЄШ, ЩО **КНИЖКА—**
ТВІЙ НАЙКРАЩИЙ ДРУГ
ТА РАДНИК?

З книжки ти можеш дізнатися—

- ЯК збільшити врожай на твоїй землі—
- ЯК вигідніше продати хліб—
- де роздобути грошей для господарства—
- ЯК збільшити прибутки від твоєї худоби—
- ЯК розв'язувати земельні справи—
- ЯК будеться робітничо-селянська держава.

КНИЖКА ПОВИННА БУТИ В КОЖНІЙ СЕЛЯНСЬКІЙ ХАТІ.

Через книжкову полицю нашого кооператива можна одержати всі потрібні для селянина книжки та поради, як їх використати.

ХТО НЕ ЧИТАЄ КНИЖОК, ТОЙ НІКОЛИ НЕ ВИБ'ЄТЬСЯ
ІЗ ЗЛИДНІВ ТА ТЕМНОТИ

Й НЕ ЗМОЖЕ БУТИ СПРАВЖНІМ ГРОМАДЯНИНОМ РАДЯНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ.

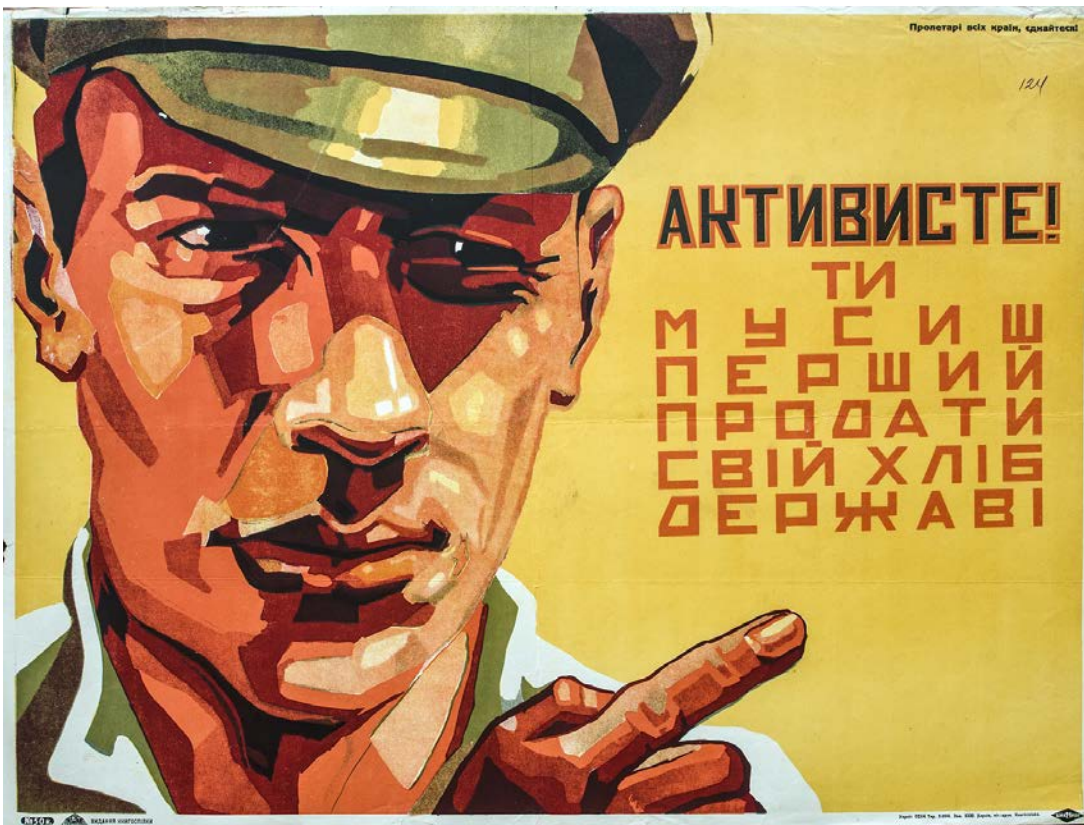
НАША МІЦЬ В ОСВІТІ.

Робіть, ферми май,
Дружите поміщи...

Т. ШЕНЧУКОВА

Видання Київського - Харківського обласного відділу - 2

Ілюстрація 4

Ілюстрація 7

Ясла

Радянська влада забезпечила братерську трудову спілку. Виконуймо заповіт Ілліча—зміцнити цю спілку.

Кращий пам'ятник Іллічу—на селі—знищити трьохпілля.

Під керуванням Ілліча й партії більшовиків селянство прогнало поміщиків і забрало в них землю.

Молоді селяни! Ви повинні з'єднатися під прапором комсомолу, зміцнити зв'язку робітників і селян і тим самим втілити справу Ілліча в життя.

Ленін умер, але залишилася утворена ним комуністична партія, щільніш зберемо круг неї наші лави.

Хочете вшанувати ім'я Ілліча—влаштовуйте ясла, дитячі садки, дома, школи, книгозбірні, амбулаторії, лікарні, дома для інвалідів і т. и., а найголовніше—виконуйте його заповіти.

ПРО ІЛЛІЧА

ГОСЦЕНТРОМ

Список використаних джерел

1. Левчук О. М. Розвиток кооперативного книговидання в Україні в кінці XIX – першій третині XX ст. (на прикладі Всеукраїнського кооперативного книговидавничого і книготорговельного товариства “Книгоспілка”): дисертація канд. філол. наук: 10.01.08 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка ; Інститут журналістики. Київ, 2003. 229 с.
2. Донець О. М. Радянський лубок із фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1923–1958) : науковий каталог / відп. ред. Г. М. Юхимець ; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Київ, 2006. 162 с. С. 31. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/00000165.pdf. с. 31
3. Каталог плякатів, портретів та лубків. Харків : Книгоспілка, 1930. 80 с.
4. Костик Є. П. Кооперативне видавництво «Книгоспілка» та українське село у 1920-х рр. // Український селянин. 2004. Вип. 8. С. 227–230. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrsel_2004_8_69.] [С. 229].
5. Палагута Л. Росповсюджуймо на селі плакати культосвітнього змісту [Електронний ресурс] // Більшовик. 1924. № 199. С. 3. URL: <https://libraria.ua/numbers/955/69123/?PageNumber=3&ArticleId=2446618&Search=%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%8>
6. Сірополко С. На книжній виставці в Празі [Електронний ресурс] // Діло. 1925. № 129. С. 3. URL: <https://libraria.ua/numbers/192/19346/?PageNumber=3&ArticleId=725351&Search=%D0%BF%D0%BB%D1%8F%D0%BA%D0%B0%D1%82>
7. Панченко К. Бібліографія. Сільсько-господарські плакати [Електронний ресурс] // Вісти ВУЦВК. 1925. № 217. С. 5. URL: <https://libraria.ua/numbers/1113/84091/?PageNumber=5&ArticleId=3092351&Search=%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%82>
8. Молоткіна В. Кадрове забезпечення поліграфічної промисловості в радянській Україні в 1920–1930-ті роки // Етнічна історія народів Європи. 2013. Вип. 40. С. 127. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2013_40_22.]
9. Терновий П. Зупиняючись біля пляката [Електронний ресурс] // Нова Україна (Харків). 1942. № 289. С. 4. <https://libraria.ua/numbers/306/11027/?PageNumber=4&ArticleId=529681&Search=%D0%BF%D0%BB%D1%8F%D0%BA%D0%B0%D1%82>
10. Всеукраїнська нарада в справі народньої освіти // Вісти ВУЦВК. 1925. № 123. С. 3. URL: <https://libraria.ua/numbers/1113/84265/?PageNumber=3&ArticleId=3104754&Search=%D0%90%D0%B3%D1%83%D1%84>
11. Плякати для пропаганди [Електронний ресурс] // Діло. 1924. № 165. С. 1. URL: <https://libraria.ua/numbers/192/22054/?PageNumber=1&ArticleId=820955&Search=%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D0%BA%D0%B0>
12. Врона І. І. Мистецтво революції і АРМУ. Київ: Видання Ц.Б.А.Р.М.У, 1926. С. 10.

Olena Donets,
Junior Researcher
of Fine Arts Department
of Institute of Book Studies
of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
ORCID: 0000-0003-3837-5273
e-mail: edonec@ukr.net

Posters of Knyhospilka publishing house: research problems (based on fonds of Fine Arts Department of V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine)

The purpose of the article is to present Ukrainian posters published during the 1920s by the Knyhospilka publishing house, from the 20th century Ukrainian posters collection stored in the fonds of the Fine Arts Department of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. **The research methodology** is determined by the specific features of a Ukrainian poster as a complex visual-historical source that is characterized by a combination of the general scientific principle of reliability, analytical, and synthetic methods. Art and historical analysis, comparative method and method of comparing indirect documentary evidence and facts are also involved. **The scientific novelty** is the introduction into public circulation of lesser-known posters of the All-Ukrainian Knyhospilka publishing house which have not been studied so far, as well as the presentation of the poster as one of the insufficiently studied visual information sources for the study of the cooperative movement in Ukraine. The article opens the little-known pages of the works of Ukrainian artists who collaborated with the Knyhospilka publishing house during the 1920s and 1930s. **Conclusions.** The study of the collection of Ukrainian posters of the Fine Arts Department of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine allowed to distinguish the specific characteristics of posters of the Knyhospilka publishing house, which are determined by, firstly, the publishing house's activities to promote the cooperative movement; secondly, involving the best artists in the production of posters. The analysis of the materials of the collection allowed to highlight the cooperation of artists of different creative arts with the Knyhospilka, and to determine that it is during that period - the most productive in the publishing house's history - they were united by the desire to learn new creative methods and to find a personal path in art.

Key words: Ukrainian poster of the 1920s; Knyhospilka publishing house.

*Стаття підготовлена 12 березня 2020 року;
подана до друку 17 березня 2020 року.*